

Громадянська війна як вид збройного насилля: дефініція феномену в українській та зарубіжній політичній науці

Антон Бадер, Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка

У статті аналізуються провідні концепції та теорії стосовно визначення характеру, витоків та наслідків громадянських війн як одного з видів збройного насилля. У ході роботи були розглянуті погляди на проблему провідних українських та зарубіжних науковців.

Розглянувши проблему, автор констатує, що окремі аспекти проблематики потребують детальнішого опрацювання, зокрема, існує потреба у комплексному узагальненні найбільш поширених поглядів щодо визначення феномену громадянської війни.

Унаслідок проведення дослідження автор доходить висновку, що розгляд основних здобутків у висвітленні громадянської війни як типу збройного насилля засвідчив, що цей аспект вивчався досить жваво. На сьогодні у світовій політологічній науці існує кілька поширених трактувань феномену громадянської війни, її причин та витоків, а також політичних наслідків.

На думку автора, громадянську війну можна віднести до особливого виду внутрішнього збройного насилля, оскільки вона призводить до суттєвих змін суспільно-політичної системи держави. Вказані явища є подібними, взаємопов'язаними, однак не ідентичними. Громадянська війна є лише екстраординарним етапом змін суспільно-політичної системи держави. Цей різновид збройного насилля може бути спричинений революцією, або, навпаки, перемога у громадянській війні прихильників радикальних перетворень може призвести до революції. Однак метою збройного зіткнення у межах громадянської війни, у першу чергу, є захоплення/збереження влади, повалення/консервування політичних структур, а не корінні системні зміни. По суті, громадянська війна веде до суспільно-політичних трансформацій опосередковано. На відміну від революції, що є різновидом збройного насилля, в результаті якого відбуваються швидкі, фундаментальні зміни у всіх сферах життя суспільства.

Ключові слова: громадянська війна, збройне насилля, внутрішнє збройне насилля, суспільно-політична трансформація, революція, концепції громадянської війни, визначення поняття, війна, суспільні протиріччя

The Civil War as a Type of Armed Violence: Definition of the Phenomenon in Ukrainian and Foreign Political Science

Anton Bader, Luhansk Taras Shevchenko National University

The article analyzes the main concepts and theories regarding the characterization, origins and consequences of civil wars as a type of armed violence. During the work the views on the problem of leading Ukrainian and foreign scientists were considered, in particular, E. Ankudinov, I. Artsybasov, T. Garr, O. Huseynov, S. Danilov, G. Demin, A. Kasesse, V. Korchmit-Matyushov, O. Ladinenko, S. Mosova, S. Nefedova and others. Much attention is paid to the analysis of the concept of civil war, its essence, causes and consequences, which was formed by the Ukrainian scientist S. Vovk.

Having considered the problem, the author states that some aspects of the problem need more elaboration – there is a need for a comprehensive generalization of the most common views on defining the phenomenon of civil war.

The author concludes that consideration of the main achievements in the coverage of the Civil War, as a type of armed violence, showed that this aspect was studied quite vividly. Today there are several common interpretations of the phenomenon of civil war, its causes and origins, and political implications in the world of political science. Having analyzed them, the author gives his own interpretation of the concept of civil war as a type of armed violence.

According to the author, civil war can be attributed to a specific type of internal armed violence, since it leads to significant changes in the socio-political system of the state. These phenomena are similar, but not identical. The Civil War is only an extraordinary stage in changing the state's political and political system. This kind of armed violence can be triggered by a revolution, or, conversely, victory in a civil war by supporters of radical change may

lead to revolution. However, the purpose of armed conflict during the civil war is, first and foremost, the seizure / retention of power, the overthrow / canning of political structures, rather than radical systemic change. In fact, civil war leads to socio-political transformations indirectly. Unlike the revolution, which is a kind of armed violence that results in rapid, fundamental changes in all spheres of society.

Keywords: civil war, armed violence, internal armed violence, socio-political transformation, revolution, concepts of civil war, definition of concept, war, social contradictions

Гражданская война как вид вооруженного насилия: дефиниция феномена в украинской и зарубежной политической науке

Антон Бадер, Луганский национальный университет им. Тараса Шевченко

В статье анализируются главные концепции и теории в вопросе определения характера, истоков и последствий гражданских войн как одного из видов вооруженного насилия. В процессе работы были рассмотрены взгляды на проблему ведущих украинских и зарубежных ученых.

Рассмотрев проблему, автор констатирует, что отдельные аспекты проблематики требуют детальной проработки, в частности, существует потребность в комплексном обобщении наиболее распространенных взглядов по определению феномена гражданской войны.

В результате проведения исследования автор приходит к выводу, что рассмотрение основных достижений в освещении гражданской войны как типа вооруженного насилия показало, что этот аспект изучался достаточно динамично. На сегодняшний день в мировой политологической науке существует несколько распространенных трактовок феномена гражданской войны, ее причин и истоков, а также политических последствий.

По мнению автора, гражданскую войну можно отнести к особому виду внутреннего вооруженного насилия, поскольку она приводит к существенным изменениям общественно-политической системы государства. Указанные явления подобны, однако не идентичны. Гражданская война является лишь экстраординарным этапом изменений общественно-политической системы государства. Эта разновидность вооруженного насилия может быть вызвана революцией, или, наоборот, победа в гражданской войне сторонников радикальных преобразований может привести к революции. Однако целью вооруженного столкновения в пределах гражданской войны, в первую очередь, является захват/сохранение власти, свержение/консервирования политических структур, а не коренные системные изменения. По сути, гражданская война ведет к общественно-политическим трансформациям опосредованно, в отличие от революции, которая является разновидностью вооруженного насилия в результате которого происходят быстрые, фундаментальные изменения во всех сферах жизни общества.

Ключевые слова: гражданская война, вооруженное насилие, внутреннее вооруженное насилие, общественно-политическая трансформация, революция, концепции гражданской войны, определение понятия, война, общественные противоречия

Постановка проблеми.

Сучасний розвиток України характеризується серйозними викликами її державності, обумовленими низкою зовнішніх та внутрішніх факторів. Зокрема, одним з найбільшійших феноменів нинішнього політичного життя є збройний конфлікт на Донбасі, який почався у 2014 р. Паралельно військовим діям, які продовжуються і нині, активізувався і ідеологічний тиск на нашу державу. Зокрема, ворожі до неї сили прагнуть представити військовий конфлікт на Сході як громадянську війну, спричинену винятково помилками київського керівництва. У цій ситуації вельми важливим є докладне вивчення сутності громадянської війни як одного з типів збройного насилля. Це є запорукою запобігання

маніпуляціям цим поняттям, його застосування у процесі інформаційної війни проти України.

Аналіз досліджень і публікацій.

Різні аспекти досліджуваної проблематики досить плідно вивчалися значною кількістю українських та зарубіжних науковців. Насамперед, слід виокремити праці Є. Анкудінова [1], І. Арцибасова [2], Т. Гарра [5], О. Гусейнова [8], С. Данілова [9], Г. Дьоміна [10], А. Касессе [13], В. Корчміт-Матюшова [15], О. Ладиненко [17], С. Мосова [19], С. Нефьодова [23] та ін. Значну увагу феномену громадянської війни, її сутності, причин та наслідків приділила українська дослідниця С. Вовк [3].

Мета статті.

Попри широке вивчення досліджуваної теми існують окремі аспекти, які потребують

детальнішого опрацювання. Зокрема, існує потреба у комплексному узагальненні найбільш поширених поглядів щодо визначення феномену громадянської війни. У цьому полягає головна мета цієї статті.

Виклад основного матеріалу.

Визначення терміну такого виду внутрішнього збройного насилля, як громадянська війна, є досить складним процесом через значну різноманітність підходів до розуміння цього явища в науковій літературі. На наш погляд, логічним є піти шляхом виокремлення суттєвих характеристик указанного феномену у різних, інколи діаметрально протилежних, визначеннях, запропонованих різними дослідниками.

Низку сутнісних рис, що можна віднести до ключових, було виявлено та введено у науковий обіг марксистсько-ленінською науковою школою. Так, в одному із найбільш авторитетних радянських наукових енциклопедичних видань – філософському енциклопедичному словнику міститься таке визначення громадянської війни: «... це організована збройна боротьба за державну владу між класами і соціальними групами в середині країни. Найбільш гостра форма класової боротьби» [33, с. 126]. У іншому, не менш авторитетному виданні, до подібного визначення додається, що ця форма боротьби характерна переважно для переломних епох людства [22, с. 48].

Отже, у термінах розроблених у межах указаної наукової школи основними сутнісними ознаками громадянської війни визначено організованість, політичний характер, оскільки боротьба ведеться за державну владу, окрім того, це завжди озброєна та найбільш гостра форма протистояння, що відбувається переважно у переломні історичні періоди. Основним проблемним місцем марксистсько-ленінського підходу до розуміння феномену громадянської війни є зведення її сутнісної основи до класового протистояння. Певні радянські науковці, зокрема Г. Дьомін, розширювали розуміння міжкласової боротьби до збройного протистояння між силами прогресу та реакції [10, с. 328]. Однак сьогодні цілком зрозуміло, що основою та першопричиною розв'язання громадянської війни можуть бути не лише класові протиріччя, а й, безпосередньо, економічні, етнічні, релігійні тощо.

У сучасних енциклопедичних виданнях та словниках на основі аналізу конкретних історичних прикладів було розширено основні сутнісні характеристики, запропоновані

радянською науковою школою. Зокрема, політична ознака вийшла за межі боротьби за державну владу, а вказаний вид збройного насилля можливий не лише між класами. Так, у одному із сучасних військово-політичних словників зазначено, що громадянська війна – організована збройна боротьба не лише за державну владу, а й за панівне становище між різними класами та соціальними прошарками (групами) в середині держави [4, с. 74]. У енциклопедії «Глобалістика = Global studies» акцент із міжкласового протистояння також переноситься на боротьбу між різними соціальними групами [7, с. 275]. В. Серебряников у своїй монографії додає, що це боротьба між класами, соціальними групами та партіями [29, с. 150]. Підкреслимо, що це значно розширює межі аналізованого феномену.

Окрім того, В. Серебряников [29, с. 151], а також Б. Гінзбург [6, с. 51] указують на те, що у межах громадянської війни протистояння не обмежується лише збройним насиллям, а супроводжується й економічною, ідейно-політичною, духовно-моральною, агітаційно-пропагандистською, психологічною, розвідувальною, підпільною та навіть дипломатичною боротьбою соціальних груп і угруповань.

Деякі науковці до політичної характеристики громадянської війни, що розкривається у протистоянні за державну владу та панівне становище класу чи соціальної групи, додають ще й боротьбу, спрямовану на повалення існуючого режиму. Зокрема, ця теза увійшла до дефініції Т. Гарра, який визначає громадянську війну наступним чином. Це високоорганізоване політичне насилля з масштабною участю населення для повалення режиму або знищення держав, яке супроводжується суцільними актами насилля [5, с. 50]. Подібна логіка прослідковується й у визначенні А. Маникіна: «громадянська війна – це одна із форм застосування збройного насилля, спрямована на вирішення внутрішніх проблем, повалення або відновлення конституційного устрою і порядку» [24, с. 433].

Т. Семенова вважає, що громадянська війна – це «одна з форм переходу верховної державної влади збройним шляхом у результаті боротьби між громадянами однієї держави, між двома частинами народу» [28, с. 142]. В. Корчміт-Матюшов дещо по-іншому поглянув на цю важливу характеристику громадянської війни, а саме крізь призму зміни моделі управління, через боротьбу за владу у певній державі. Окрім того, вказаний автор зазначав, що потенційно нова,

альтернативна система управління з'являється заздалегідь у межах існування старої моделі, а представлена вона харизматичними лідерами і їх прихильниками [15, с. 70].

Деякі дослідники розглядають процеси, що відбуваються у межах громадянської війни ще глибше, не лише як зміну правлячої еліти чи політичного режиму, а й як перебудову суспільства загалом. Так, С. Мосов вважає, що громадянська війна це – «...зіткнення великих груп людей, які мають за мету перебудову суспільства, встановлення домінування в ньому певної політичної сили, зміну інститутів влади, встановлення або ліквідацію диктатури певного угруповання і особистостей» [19, с. 161]. С. Черняхівський виходить за межі лише політичної перебудови суспільства й акцентує увагу на соціокультурних змінах. На думку автора, громадянська війна – це протистояння «...в соціокультурному розколі між прихильниками Утопії (якщо правильно розуміти цей вислів) і прихильниками «старого світу» – прихильниками його збереження, у першу чергу, звичайних побутових, ритуальних і традиційних образів» [37, с. 40].

Ще глибше, а саме через зіткнення цивілізацій, розглядає аналізоване явище С. Хантінгтон [35, с. 249]. Так відомий представник цивілізаційного підходу у своїй роботі «Зіткнення цивілізацій» указує на те, що громадянська війна – це боротьба у середині однієї країни за володіння політичною владою, між представниками-прихильниками різних цивілізацій, культур та соціально-економічних систем.

У всіх наведених термінах громадянська війна розглядається як внутрішньодержавне явище. На перший погляд, ця теза є очевидною та не викликає сумнівів. Однак при більш детальному аналізі це положення виявляється досить суперечливим, ураховуючи те, що в період безпосереднього протікання громадянської війни держава доволі часто розколюється на частини, підпорядковані протидіючим силам. У цьому контексті сучасний дослідник, професор політології Оксфордського університету С. Калівас розширив та конкретизував цю суттєву ознаку. На його думку, громадянською війною є: «... збройна боротьба в межах визнаного суверенного суб'єкта між сторонами, що підпорядковані загальній владі тільки на самому початку військових дій» [41, р. 17]. Отже, дослідник концентрує увагу на тому, що суверенітет суб'єкта є визнаним як сторонами конфлікту, які належать до однієї держави,

так і світовою спільнотою лише на початку протистояння, що є цілком логічним та знімає вказану вище проблему.

Дослідник з Гарвардського університету Д. Армітаж також приділяє увагу уточненню розуміння громадянської війни як внутрішнього конфлікту. Він пішов далі С. Каліваса і пише не просто про належність на початку конфлікту протидіючих сторін до єдиного суверенного суб'єкта, а про розкол суверенітету в ході громадянської війни. Так, розуміння сутності громадянської війни вказаного вченого сформульоване у його наступному визначенні цього феномену: «організоване колективне насилля в межах єдиного державного устрою, що призводить до поділу суверенітету у боротьбі за владу» [39, р. 19]. Слід додати, що до основних характеристик аналізованого явища Д. Армітаж відносить жорстокість, непередбачуваність та, як правило, відсутність логічного завершення.

Низка сучасних дослідників, таких як А. Гусейнов [8], А. Флієр [34], Р. Файзрахманов [31; 32], М. Разиньков [26], В. Тишков [30] концентрують увагу на збройному насиллі як ключовій характеристиці та першооснові громадянської війни. Зокрема, С. Нефьодов у цьому контексті пропонує наступне визначення: «громадянська війна – це високоорганізовані насильницькі дії великих груп дисидентів, що представляють собою повномасштабні військові операції проти режиму з максимальною кількістю жертв, максимальним ступенем руйнування і тривалістю від декількох тижнів до декількох років» [23, с. 132].

До ключової характеристики громадянської війни, яку обов'язково необхідно враховувати під час встановлення сутності аналізованого феномену, слід віднести антагоністичний характер протистояння. Так громадянську війну відносять до політичних конфліктів «з нульовою сумою». Це означає, що протидіючі сторони не мають жодної можливості вирішити протиріччя шляхом компромісу, оскільки їх позиції діаметрально протилежні та носять взаємовиключний характер. Відповідно, перемога одного із учасників конфлікту неодмінно тягне за собою поразку іншого. С. Вовк у вказаному контексті зазначає, що громадянська війна: «... найчастіше починається в той момент, коли діючі в суспільстві сили досягають такого стану, за якого реалізація інтересів однієї з конфліктуючих сторін виключає можливість досягнення своїх цілей іншою стороною» [3, с. 77].

Беручи за основу вказану характеристику С. Вовк формулює одне із запропонованих нею визначень. «Громадянські війни можна визначити як внутрішньополітичний конфлікт, що виникає між суб'єктами політичного процесу з непримиримими протилежними інтересами. Такі конфлікти мають антагоністичний характер, починаються із соціально-демографічного (а в деяких випадках і соціально-корпоративного) рівня та переходять у загальногромадянський. Крім того, громадянська війна має характер гострої форми вирішення конфлікту із застосуванням збройного насилля на відносно обмеженому просторі», – пише дослідниця [3, с. 77–78].

На антагоністичний характер протистояння вказують і дослідники, що вивчають безпосередній досвід сучасних громадянських війн та міжнародних конфліктів. Так, А. Костюхін та С. Кіреєв зазначають, що: «... громадянська війна – це, перш за все, загальнонаціональний внутрішній конфлікт, у який втягнуті великі маси населення країни, що поділені на протидіючі сторони за класовим, етнічним або релігійним принципом і мають антагоністичні протиріччя» [16, с. 180].

За тією ж логікою С. Данилов вважає, що громадянська війна виникає тоді, коли держава неспроможна вирішити протиріччя, що виникли між певними прошарками суспільства [9, с. 4]. Слід додати, що одним із чинників, який впливає на радикалізацію та антагонізацію позицій у межах громадянської війни є безпосередня ідентифікація себе сторонами конфлікту. Певна частина учасників протистояння асоціює себе із державою, державними інститутами та стабільністю, що потрібно підтримати або відновити. Якраз така ідентифікація і сприяє підвищенню рівня жорстокості та готовності виконувати жорстокі накази. Інша сторона асоціює себе з народом чи окремою соціальною групою та на певному етапі починає протиставити себе і свої інтереси урядовій політиці та владній еліті [25, с. 42].

У вказаному контексті Е. Шульц характеризує громадянську війну як: «... радикальну, масову форму соціального протесту, зумовлену обуренням діями існуючого ладу, інститутів влади загалом, цінностями пануючої верстви» [38, с. 36]. Такі дослідники, як М. Хардт і А. Негрі, вважають, що «громадянська війна – це збройний конфлікт між суверенною владою і повстанцями, які не мають суверенних прав, у межах певної суверенної держави» [36, с. 13]. Є. Анкудінов,

навпаки, впевнений, що в процесі громадянської війни сторони або мають державний статус, або намагаються його отримати [1, с. 18]. Подібну позицію висловлює і Г. Ємцов. «Громадянська війна – це збройний соціально-політичний конфлікт, який супроводжується поділом державного та організованого суспільства на дві (або більше) внутрішньо впорядковані частини, кожна з яких веде боротьбу за самозбереження й інколи знищення протилежної політичної і правової структури», – зазначає дослідник [11, с. 12].

Так чи інакше, очевидним є те, що такий вид збройного насилля як громадянська війна, розгортається між урядовими структурами, з однієї сторони, та опозиційними соціальними групами – з іншої. На наш погляд, останню тезу можна вважати ще однією суттєвою характеристикою аналізованого феномену. Так, на зазначену особливість указує у своєму широкому визначенні і професор політології Пенсільванського університету Н. Самбаніс. Дослідник визначає громадянську війну як: «... конфлікт, що відповідає наступним характеристикам: 1) відбувається в межах держави, що входить до міжнародної системи; 2) організовані в політичному і воєнному відношенні сторони відкрито заявляють про свої політичні наміри; 3) однією із протидіючих сторін виступає уряд; 4) територія держави охоплена воєнними діями; 5) протидіючі сторони представлені політичними групами і партіями, а не злочинними угрупованнями та бандами» [42, с. 829].

З огляду на те, що однією зі сторін громадянської війни є уряд та його структури, цілком логічно, що на його боці безпосереднім реалізатором збройного насилля виступають державні силові структури. Подібну позицію відстоює і Б. Коваленко, який вважає, що в межах громадянської війни засобом насилля, з однієї сторони, виступають регулярні збройні формування, які слід віднести до легальних державних силових структур, а з іншої – військові формування, що не мають законного державного статусу [14, с. 157]. Подібна логіка прослідковується і у визначенні, представленому у електронному словнику дефініцій найавторитетнішого шведського вищого навчального закладу – Уппсальського університету. Зокрема, тут вказано, що громадянська війна – це «...недержавний конфлікт з приводу протиріччя щодо влади або територій із застосуванням збройної сили між воєнними

формуваннями як мінімум двох протиборчих сторін (одна з яких представляє державу, інші є недержавними акторами) ...» [40].

Досить дискусійною є і сама назва аналізованого виду збройного насилля – громадянська війна. Розходження позицій різних дослідників тут пов'язане із теоретичною проблемою, визнання зазначеного феномену як війни. Одним із перших у середині XIX ст. визначив громадянську війну саме як війну американський юрист Ф. Лібер. Автор підготував історико-юридичне дослідження, основні положення якого у 1863 р. увійшли до офіційного документу – «Інструкції польовим військам США». За логікою Ф. Лібера, громадянська війна – це «... війна, що ведеться в межах однієї держави двома або більше сторонами, кожна з яких прагне до панування над усією країною і уявляє себе єдиним володарем права законно нею управляти» [20, с. 47].

Подібну позицію відстоюють і сучасні автори. Зокрема, М. Розов у своїй розвідці «Природа війни: макросоціологічний аналіз сутності і причин масового організованого насилля» зазначає, що громадянська війна – це внутрішня війна в межах однієї політичної спільноти, що характеризується тим, що лінія поділу між сторонами носить політичний характер, і кожна сторона має прагнення до захоплення та встановлення влади над усією територією спільноти [27, с. 31].

Протилежну точку зору відстоюють В. Насіновський та С. Данилов. Перший зазначає, що «громадянська війна – це конфлікт, під час якого відбувається обмежене збройне зіткнення між сторонами, що борються за владу і застосовують звичайні засоби збройної боротьби з обмеженням масштабу і району застосування їх, яке є сукупністю воєнних (бойових) дій і не переходить у війну (тобто, коли немає правового акту про оголошення стану війни)» [21, с. 32]. Другий, під громадянською війною розуміє «...суспільно-політичний і воєнно-політичний конфлікт, тривалий за часом і на значному просторі між громадянами однієї і тієї ж держави» [9, с. 4].

Не знімає поставлену проблему трактовки громадянської війни як війни або збройного конфлікту і міжнародне гуманітарне право. Так, у 1912 р. на IX Міжнародній Конференції Червоного Хреста було запропоновано підготувати проект, згідно з яким громадянські війни поширювались би положення Женевської конвенції 1864 р. про поліпшення долі поранених на полі бою. Однак цей проект так і не було розроблено та прийнято

на X Міжнародній Конференції Червоного Хреста у 1921 р. та на наступних конференціях цієї неурядової міжнародної організації [2, с. 23].

У подальшому зазначену проблему було порушено на міжнародному рівні лише після Другої світової війни. Так, основні положення щодо гуманітарного регулювання під час громадянської війни увійшли до запропонованого Міжнародним комітетом Червоного Хреста проекту Женевської конвенції 1949 р. Однак через побоювання провідних країн, зокрема США, Англії та Франції, що вказаний документ можна буде застосовувати з метою виправдання повстань, військових переворотів, путчів тощо, саме словосполучення «громадянська війна» було вилучено. Вказану термінологічну прогалину було ліквідовано у 1977 р. за допомогою прийняття Додаткових протоколів до Женевської конвенції 1949 р. [3, с. 119].

У межах зазначених вище документів в міжнародне гуманітарне право вводилось поняття «збройний конфлікт неміжнародного характеру». Відповідно до Протоколу II під вказаний термін підпадають збройні конфлікти, що «відбуваються на території будь-якої держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм здійснювати безперервні й погоджені військові дії й застосовувати положення Протоколу II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру» [3, с. 119].

Із загального змісту вказаного документу випливає, що основною кваліфікаційною характеристикою віднесення певного виду збройного насилля до збройного конфлікту неміжнародного характеру є реалізація сторонами протистояння громадського порядку на підконтрольній території. Слід підкреслити, що за умови встановлення такого контролю сторони конфлікту офіційно набувають вказаного статусу, навіть якщо вони не мають суверенітету та міжнародного визнання. У всіх інших випадках угруповання, що вдалось до збройного протистояння, вважається злочинними і підпадає під дію кримінального законодавства.

Термінологічний аналіз основних положень Додаткового протоколу II в науковій літературі є досить неоднозначним. Низка вчених, зокрема Б. Мбатна вважають поняття «громадянська війна» та «збройний конфлікт неміжнародного характеру» рівнозначними, а також те, що їх

можна використовувати на практиці як синоніми [18, с. 7]. Окрім того, самі представники Міжнародного Комітету Червоного Хреста досить часто використовують як перший, так і другий термін у своїх роз'ясненнях положень Додаткового протоколу II. Д. Шиндлер, по суті, відстоює думку про те, що «громадянська війна» – це один із видів «неміжнародних збройних конфліктів». Дослідник формулює визначення громадянської війни у класичному розумінні: «...неміжнародний збройний конфлікт високої інтенсивності, у якому за новоствореним урядом треті держави можуть визнати статус воюючої сторони» [17, с. 145].

Однак, на думку іншої групи вчених, зокрема А. Касесе [13], вказані терміни слід розділяти. С. Вовк вважає: «За своїм соціально-політичним змістом громадянська війна є неміжнародним збройним конфліктом, але не кожен подібний конфлікт є громадянською війною» [3, с. 83]. Е. Монтеалегре взагалі висловлює досить критичну, і водночас цікаву, точку зору про те, що до «збройних конфліктів неміжнародного характеру» не можливо застосувати права війни, та, відповідно, під час означення подібних видів збройного насилля є не коректним використання терміну «війна» [12, с. 340].

У межах наукової проблеми пошуку сутності та формулювання терміну «громадянська війна» найбільш цінними вважаємо комплексні дослідження, що враховують різні характеристики аналізованого явища, підходи та точки зору дослідників. У вказаному контексті найбільш ґрунтовною є робота С. Вовк – «Громадянські війни: генеза, сутність, наслідки».

На основі всебічного аналізу С. Вовк установила: «... що підходи до дефініції громадянська війна з точки зору конфліктологічної парадигми визначають останню як: а) конфлікт, спричинений ескалацією ідеологічного протистояння політичних сил у боротьбі за владу; б) конфлікт, у якому основним засобом виступає збройне насилля; в) конфлікт, що блокує попередню форму існування системи і тим самим створює для останньої умови вибору нового способу життя (з огляду на цю тезу, громадянську війну варто розглядати і як необхідний етап переходу системи з одного стану в інший); г) модель розвитку конфлікту, оскільки характеризується взаємодією сторін, за якої учасники не прагнуть тільки до "перемоги" над стороною-суперником, для чого застосовують політичні і збройні засоби в боротьбі за владу» [3, с. 84].

Окрім того, встановлені вище характеристики аналізованого явища увійшли до запропонованого С. Вовк комплексного терміну «громадянська війна», з яким ми повністю погоджуємось, «... громадянська війна – це кризова модель розвитку політичного конфлікту, що відображає екстраординарний етап зміни суспільно-політичної системи держави, що спричинений антагоністичними протиріччями, і в якому протиборчі сторони, ідентифікуючи себе з державними інститутами або з народом/ частиною народу, за допомогою збройного насилля спрямовують свої дії на захоплення/збереження влади, повалення/консервування чинних політичних структур, політичного і фізичного знищення супротивника», – зазначає дослідниця [3, с. 84].

Висновки.

Таким чином, розгляд основних здобутків у висвітленні громадянської війни як типу збройного насилля засвідчив, що цей аспект вивчався досить жваво. На сьогодні у світовій політологічній науці існує кілька поширених трактувань феномену громадянської війни, її причин та витоків, а також політичних наслідків. Найбільш поширеною є думка про те, що громадянська війна як один з видів збройного конфлікту представляє собою механізм виходу з суспільно-політичної кризи, який виникає внаслідок реалізації сценаріїв насильницької зміни наявного політичного режиму і при цьому відбувається різка трансформація наявної системи соціально-економічних, суспільних та політичних порядків. Унаслідок виникають різні бачення подальшого розвитку, навколо яких формується значна маса прихильників. В умовах відсутності механізмів подолання суспільних протиріч, що також були ліквідовані внаслідок соціальних потрясінь, на думку науковців, існує ризик виникнення громадянського збройного конфлікту.

Аналіз поглядів на досліджувану проблему українських та зарубіжних авторів показує, що громадянську війну можна віднести до особливого виду внутрішнього збройного насилля, оскільки вона призводить до суттєвих змін суспільно-політичної системи держави. Поряд з цим аналізований феномен слід відмежувати від подібних явищ, зокрема революції. Підкреслимо, що громадянська війна є лише екстраординарним етапом змін суспільно-політичної системи держави. Цей різновид збройного насилля може бути спричинений революцією, або, навпаки, перемога у громадянській війні прихильників радикальних перетворень може призвести до

революції. Однак метою збройного зіткнення у межах громадянської війни, у першу чергу, є захоплення/збереження влади, повалення/консервування політичних структур, а не корінні системні зміни. По суті, громадянська війна веде до суспільно-політичних трансформацій

опосередковано. На відміну від революції, що є різновидом збройним насиллям, в результаті якого відбуваються швидкі, фундаментальні зміни у всіх сферах життя суспільства. Саме революція як тип збройного насилля розглядатиметься у наступних наукових публікаціях.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Анкудинов Е. В. Гражданская война как особый вид политического конфликта (XX в.). *Изв. высш. учеб. заведений. Северо-Кавказ. регион. Обществ. науки*. 2008. № 2. С. 17–20.
2. Арцибасов И. Н., Егоров С. А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. Москва : Междунар. отношения, 1989. 244 с.
3. Вовк С. О. Громадянська війна як засіб зміни вектора політичного процесу : дис. ... на здоб. наук. ступ.доктора політ. наук. Одеса, 2018. 441 с.
4. Война и мир в терминах и определениях : воен.-полит. словарь / под общ. ред. Д. Rogozina. Москва : Вече, 2011. 635 с.
5. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют : пер. с англ. Санкт-Петербург и др. : Питер, 2005. 460 с.
6. Гинзбург Б. Л. Гражданская война в России (1917–1922): проблемы изучения и сущность. 1919 год в судьбах России и мира: широкомасштабная *Гражданская война и интервенция в России, зарождение новой системы международных отношений* : сб-к мат-лов научн. конф-ции. Архангельск : Солти, 2009. С. 300 – 304.
7. Глобалистика = Global studies : энциклопедия / гл. ред. и сост. : И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. Москва : ЦНПП «Диалог» Радуга, 2003. 1327 с.
8. Гусейнов А. Понятие насилия. URL: <http://guseinov.ru/publ/nasilie.html>.
9. Данилов С. Ю. Гражданская война и общенациональное примирение: США, Россия, Испания. Москва, 2004. 152 с.
10. Демин Г. И. Гражданские войны современной эпохи : автореф. дис... д-ра филос. наук : 09.00.02. Москва, 1986. 40 с.
11. Емцов Г. Н. Государство и право в условиях гражданской войны : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Краснояр. гос. университет. Красноярск, 2004. 16 с.
12. Капустин А. Я., Мартыненко Е. В. Международное гуманитарное право : учеб. пособие. Москва : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1991. 77 с.
13. Кассес А. Соблюдение гуманитарных норм в немеждународных вооруженных конфликтах. *Человек и война: Война как явление культуры* : материалы конф., 1–2 апр. 2000 г. Москва, 2001. С. 124–143.
14. Коваленко Б. В., Пирогов А. И., Рыжов О. А. Политическая конфликтология : учеб. пособие для студентов вузов. Москва : Ижица, 2002. 398 с.
15. Корчмит-Матюшов В. И. Теория войн. Москва : Слово, 2001. 133 с.
16. Костюхин А. Сирия: гражданская война или реализация стратегии 4 gw. *Мир и политика*. 2012. № 12. URL: <http://www.intelros.ru/readroom/mir-i-politika/m12-2012>.
17. Ладыненко А. П. Виды вооруженных конфликтов и применимое к ним право. URL: <http://intlawalmanac.net/v1/16.pdf>.
18. Мбатна Б. Немеждународный вооруженный конфликт и международное гуманитарное право : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Ун-т дружбы народов им. П. Лумумбы. Москва, 1985. 16 с.
19. Мосов С. П. Война или мир – выбор за человечеством. Киев : Румб, 2007. 261 с.
20. Музыка А. А., Гороховская Е. В. Кодекс Либера – первая попытка кодификации права войны. *Держава та регіони. Сер. Право*. 2007. № 4. С. 89–93.
21. Насиновский В. Е. Вооруженные конфликты: Поиск решений. Москва : Объед. ред. МВД РФ, 1996. 126 с.
22. Научный коммунизм : словарь / под ред. А. М. Румянцев. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1975. 399 с.
23. Нефедов С. А. Экополитическое насилие как феномен современной политической жизни : дис... д-ра полит. наук : 23.00.02 / Северо-Кавказ. федер. университет. Пятигорск, 2014. 311 с.
24. Основы общей теории международных отношений : учеб. пособие / под ред. А. С. Маныкина. М. : Изд-во МГУ, 2009. 589 с.
25. Павлятенко В. Політичне насилля і маніпулювання цінностями. *Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2011. Вип. 4 (54). С. 38–48.
26. Разиньков М. Е. Причины, формы, психологические последствия проявлений «боевой жестокости» в гражданской войне. *Ист., филос., полит. и юрид. науки, культурология и искусствоведение. Вопр. теории и практики*. 2011. № 5. Ч. 2. С. 156–160.
27. Розов Н. С. Природа войны: макросоциологический анализ сущности и причин массового организованного насилия. *Гуманитар. вектор. Сер. Педагогика, психология*. 2009. № 1. С. 29–39.
28. Семенова Т. Н. Сущность и формы перехода государственной власти в истории общества: легитимная смена власти, государственные перевороты, революции, гражданские войны. М., 2014. 193 с.
29. Серебряников В. В. Социология войны. Москва : Ось-89, 1998. 317 с.
30. Тишков В. А. Общество в вооруженном конфликте: Этнография чеченской войны. 2-е изд., испр. Москва : Наука, 2003. 551 с.

31. Файзрахманов Р. Вооруженное насилие в системе властных отношений. *Вестн. МГОУ. Сер. История и полит. науки*. 2003. № 3. С. 174–180.
32. Файзрахманов Р. Х. Вооруженное насилие как политико-правовая категория: сущность и основные признаки. *Бизнес. Менеджмент. Право*. 2011. № 1. С. 146–149.
33. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев [и др.]. Москва : Сов. энцикл., 1983. 839 с.
34. Флиер А. Я. Культурные основания насилия. *Знание. Понимание. Умение*. 2012. № 1. С. 19–25.
35. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций : пер. с англ. М. ; Санкт-Петербург: АСТ Terra fantastica, 2003. 603 с.
36. Хардт М., Негри А. Империя : пер. с англ. Москва : Праксис, 2004. 434 с.
37. Черняховский С. Ф. Смутьяны и граждане. *Власть*. 2011. № 1. С. 39–41.
38. Шульц Э. Э. «Утопия», «Национализм» и «Интернационализм» как основа радикальных массовых форм социального протеста. *Вест. Сев. (Аркт.) федер. ун-та. Сер. Гуманитар. и соц. науки*. 2015. № 1. С. 35–43.
39. Armitage D. Civil war and revolution: What can the study of civil war bring to our understanding of revolutions? URL: http://scholar.harvard.edu/files/armitage/files/civil_war_and_revolution_agora.pdf. (Last accessed: 30.04.2017).
40. Definitions / Department of Peace and Conflict Research. URL : <http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/>.
41. Kalyvas S. N. The logic of violence in civil war. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2006. xviii, 485 p.
42. Sambanis N. What is civil war? Conceptual and empirical complexities of an operational definition. *J. Conflict Resolut.* 2004. Vol. 48. No. 6. P. 814–858.

REFERENCES

1. Ankudinov, E. V. (2008). Grazhdanskaya vojna kak osobyj vid politicheskogo konflikta (XX v.) [Civil war as a special type of political conflict (XX century.)]. *Izv. vyssh. ucheb. zavedenij. Severo-Kavkaz. region. Obshchestv. nauki – News of the highest. educational institutions. North Caucasus. region. Societies. science*, 2, 17–20 [in Russian].
2. Arcibasov, I. N., & Egorov, S. A. (1989). *Vooruzhennyj konflikt: pravo, politika, diplomatiya* [Armed conflict: law, politics, diplomacy]. Moskva: Mezhdunar. otnosheniya [in Russian].
3. Vovk, S. O. (2018). Gromadyans'ka vijna yak zasib zmini vektora politichnogo procesu [Gromadyanska viyna yak zasib zmini of the vector of political proces]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
4. Rogozin, D. (Ed.). (2011). *Vojna i mir v terminah i opredeleniyah: voen.-polit. slovar'* [War and peace in terms and definitions: military-polit. dictionary]. Moskva: Veche [in Russian].
5. Garr, T. R. (2005). *Pochemu lyudi buntuyut* [Why do people rebel]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
6. Ginzburg, B. L. (2009) Grazhdanskaya vojna v Rossii (1917–1922): problemy izucheniya i sushchnost' [The Civil War in Russia (1917–1922): problems of study and essence]. *1919 god v sud'bah Rossii i mira: shirokomasshtabnaya Grazhdanskaya vojna i intervenciya v Rossii, zarozhdenie novoy sistemy mezhdunarodnyh otnoshenij – The year 1919 in the fate of Russia and the world: a large-scale Civil War and intervention in Russia, the emergence of a new system of international relations*. (pp. 300–304). Arhangel'sk: Solti [in Russian].
7. Mazur, I. I., & Chumakov, A. N. (Eds.). (2003). *Globalistika = Global studies : enciklopediya* [Global studies: encyclopedia]. Moskva: CNPP "Dialog" Raduga [in Russian].
8. Gusejnov, A. *Ponyatie nasiliya* [The concept of violence]. Retrieved from <http://guseinov.ru/publ/nasilie.html> [in Russian].
9. Danilov, S. Yu. (2004). *Grazhdanskaya vojna i obshchenacional'noe primirenje: SSHA, Rossiya, Ispaniya* [Civil war and national reconciliation: USA, Russia, Spain]. Moskva [in Russian].
10. Demin, G. I. (1986). Grazhdanskije vojny sovremennoj epohi [Civil wars of the modern era]. *Extended abstract of Doctor's thesis. Voenno-polit. akad. im. V. I. Lenina*. Moskva [in Russian].
11. Emcov, G. N. (2004). Gosudarstvo i pravo v usloviyah grazhdanskoj vojny [State and law in a civil war: abstract]. *Extended abstract of Doctor's thesis. Krasnoyar. gos. universitet. Krasnoyarsk* [in Russian].
12. Kapustin, A. Ya., & Martynenko, E. V. (1991). *Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo* [International humanitarian law]. Moskva: Izd-vo Un-ta družby narodov [in Russian].
13. Kasesse, A. (2001) Soblyudenie gumanitarnykh norm v nemezhdunarodnykh vooruzhennykh konfliktah [Observance of humanitarian norms in non-international armed conflicts]. *Chelovek i vojna: Vojna kak yavlenie kul'tury – Man and war: War as a cultural phenomenon*. (pp. 124–143). Moskva [in Russian].
14. Kovalenko, B. V., Pirogov, A. I., & Ryzhov, O. A. (2002). *Politicheskaya konfliktologiya* [Political conflictology]. Moskva: Izhica [in Russian].
15. Korchmit-Matyushov, V. I. (2001). *Teoriya vojn* [The theory of war]. Moskva: Slovo [in Russian].
16. Kostyuhin, A. (2012). Siriya: grazhdanskaya vojna ili realizaciya strategii 4 gw [Kostyukhin A. Syria: civil war or the implementation of the 4 gw strategy]. *Mir i politika – World and Politics*, 12. Retrieved from <http://www.intelros.ru/readroom/mir-i-politika/m12-2012> [in Russian].
17. Ladynenko, A. P. *Vidy vooruzhennykh konfliktov i primenimoe k nim pravo* [Types of armed conflict and the law applicable to them]. Retrieved from <http://intl.walmanac.net/v1/16.pdf> [in Russian].
18. Mbatna, B. (1985). Nemezhdunarodnyj vooruzhennyj konflikt i mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo [Non-international armed conflict and international humanitarian law]. *Extended abstract of candidate's thesis. Un-t družby narodov im. P. Lumumby*. Moskva [in Russian].
19. Mosov, S. P. (2007). *Vojna ili mir – vybor za chelovechestvom* [War or peace – the choice of humanity]. Kyiv: Rumb [in Russian].
20. Muzyka, A. A., & Gorohovskaya, E. V. (2007). Kodeks Libera – pervaya popytka kodifikacii prava vojny [The Liber Code – the first attempt to codify the law of war]. *Derzhava ta regioni. Ser. Pravo – Governance and Regions. Ser. Law*, 4, 89–93 [in Russian].

21. Nasinovsky, V. E. (1996). *Vooruzhennyye konflikty: Poisk reshenij* [Armed conflicts: Search for solutions]. Moskva: Ob'ed. red. MVD RF [in Russian].
22. Rumyantsev, A. M. (Ed.). (1975). *Nauchnyy kommunizm : slovar'* [Scientific communism: dictionary]. Moskva: Politizdat [in Russian].
23. Nefedov, S. A. (2014). Ekopoliticheskoe nasilie kak fenomen sovremennoy politicheskoy zhizni [Ecopolitical violence as a phenomenon of modern political life]. *Doctor's thesis*. Severo-Kavkaz. feder. universitet. Pyatigorsk [in Russian].
24. Manykin, A. S. (Ed.). (2009). *Osnovy obshchei teorii mezhdunarodnykh otnoshenij* [Fundamentals of the general theory of international relations]. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
25. Pavlyatenko, V. (2011). Politichne nasillya i manipulyuvannya cinnostyami [Political coercion and human values]. *Nauk. zap. In-tu polit. i etnonac. doslidzhen' im. I. F. Kurasa – Scientific notes to the Institute of Political and Ethnic Studies. I.F. Kuras NAS of Ukraine*, 4 (54), 38–48 [in Ukrainian].
26. Razin'kov, M. E. (2011). Prichiny, formy, psichologicheskie posledstviya proyavlenij "boevoy zhestokosti" v grazhdanskoj vojne [Reasons, forms, psychological consequences of the manifestations of "combat cruelty" in the civil war]. *Ist., filos., polit. i yurid. nauki, kul'turologiya i iskusstvovedenie. Vopr. teorii i praktiki – Philological Sciences. Issues of Theory and Practice*, 5, part 2, 156–160 [in Russian].
27. Rozov, N. S. (2009). Priroda vojny: makrosociologicheskij analiz sushchnosti i prichin massovogo organizovannogo nasiliya [The nature of war: a macro-sociological analysis of the essence and causes of mass organized violence]. *Gumanitar. vektor. Ser. Pedagogika, psichologiya – Humanitarian vector. Ser. Pedagogy, psychology*, 1, 29–39 [in Russian].
28. Semenova, T. N. (2014). Sushchnost' i formy perekhoda gosudarstvennoj vlasti v istorii obshchestva: legitimnaya smena vlasti, gosudarstvennye perevoroty, revolyucii, grazhdanskije vojny [The essence and forms of the transition of state power in the history of society: a legitimate change of power, coups, revolutions, civil wars]. Moskva [in Russian].
29. Serebryanikov, V. V. (1998). *Sociologiya vojny* [Sociology of war]. Moskva: Os'-89 [in Russian].
30. Tishkov, V. A. (2003). *Obshchestvo v vooruzhennom konflikte: Etnografiya chechenskoy vojny* [Society in armed conflict: Ethnography of the Chechen war]. 2nd ed. Moskva: Nauka [in Russian].
31. Fajzrahmanov R. (2003). Vooruzhennoe nasilie v sisteme vlastnykh otnoshenij [Armed violence in the system of power relations]. *Vestn. MGOU. Ser. Istoriya i polit. nauki – Bulletin of the Moscow Region State University. Series: History and Political Sciences*, 3, 174–180 [in Russian].
32. Fajzrahmanov, R. H. (2011). Vooruzhennoe nasilie kak politiko-pravovaya kategoriya: sushchnost' i osnovnye priznaki [Armed violence as a political and legal category: essence and main features]. *Biznes. Menedzhment. Pravo – Business. Management. Law*, 1, 146–149 [in Russian].
33. Il'ichev, L. F. (Ed.). (1983). *Filosofskij enciklopedicheskij slovar'* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moskva: Sov. encikl. [in Russian].
34. Flier, A. Ya. (2012) Kul'turnye osnovaniya nasiliya [Cultural grounds of violence]. *Znanie. Ponimanie. Umenie – Knowledge. Understanding. Skill*, 1, 19–25 [in Russian].
35. Hantington S. (2003) *Stolknovenie civilizacij* [The Clash of Civilizations]. Moskva-SPb: AST Terra fantastica [in Russian].
36. Hardt, M., & Negri, A. (2004). *Imperiya* [Empire]. Moskva [in Russian].
37. Chernyahovskij, S. F. (2011) Smut'yany i grazhdane [Smutyany and citizens]. *Vlast' – Power*, 1, 39–41 [in Russian].
38. Shul'c, E. E. (2015). «Utopiya», «Nacionalizm» i «Internacionalizm» kak osnova radikal'nykh massovykh form social'nogo protesta [“Utopia”, “Nationalism” and “Internationalism” as the basis of radical mass forms of social protest]. *Vest. Sev. (Arkt.) feder. un-ta. Ser. Gumanitar. i soc. nauki*, 1, 35–43 [in Russian].
39. Armitage D. Civil war and revolution: What can the study of civil war bring to our understanding of revolutions? Retrieved from http://scholar.harvard.edu/files/armitage/files/civil_war_and_revolution_agora.pdf.
40. Definitions. Department of Peace and Conflict Research. Retrieved from <http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/>.
41. Kalyvas, S. N. (2006). The logic of violence in civil war. Cambridge-New York : Cambridge University Press.
42. Sambanis, N. (2004). What is civil war? Conceptual and empirical complexities of an operational definition. *J. Conflict Resolut*, 48 (6), 814–858.

Бадер Антон Васильович

Кандидат історичних наук, доцент
Луганський національний університет
ім. Тараса Шевченка
92703, Старобільськ, площа Гоголя, 1

Email: bader@meta.ua

Bader Anton

Ph.D. of History Science, Assoc. Prof.
Luhansk Taras Shevchenko National University
1, Gogol Sq., Starobelsk, 92703, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3670-5753

Цитування: Бадер А. В. Громадянська війна як вид збройного насилля: дефініція феномену в українській та зарубіжній політичній науці. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. Т. 23, № 3. С. 98–107.

Citation: Bader, A.V. (2020). Hromadianska viina yak vyd zbroinoho nasyllia: definitysiia fenomenu v ukrainskii ta zarubizhnii politychnii nautsi [The Civil War as a Type of Armed Violence: Definition of the Phenomenon in Ukrainian and Foreign Political Science]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (3), 98–107.

Стаття надійшла / Article arrived: 25.02.2020

Схвалено до друку / Accepted: 07.03.2020